

ile birçok önemli olayı gördüğünden yakın tarih hakkında değerli bilgilere ve ayrıca zengin bir arşive sahipti. Tedavi maksadıyla yurt dışında bulunduğu sırada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'da Amerikan ve İngiliz toplama kamplarında tutulan dış Türkler'den 3000 kadının Türkiye'ye gelmesini sağladı. Türk-İslâm dünyasındaki gelişmeleri günü gününe takip eder, yazılarında Batı'nın Türk-İslâm âlemi karşısındaki iki yüzlü politikasını ortaya koyarak Türk devlet adamlarının bu duruma ses çıkarmayan ürkek politikalarını eleştirirdi. Ziyad Ebüzzîya son yıllarda, Ayasofya'nın düzme evraklarla müze haline getirildiğini ispat edip tekrar cami olarak ibadete açılması gerektiğini ısrarla savunmuş, ayrıca harf devriminin kültür hayatımızda açtığı derin yaraların eski harflerin öğrenilmesiyle giderilebileceği üzerinde önemle durmuştur. Gençlerle birlikte çalışmayı, onlara yol göstermeyi seven Ziyad Ebüzzîya, zengin kütüphanesini özellikle genç araştırmacıların istifadesine sunmakla da tanınmıştır. Ziyad Ebüzzîya kitap yayıncılığıyla da ilgilenmiş ve 1943 yılında Tasvir Neşriyat'ı kurarak elliden fazla kitap yayımlamıştır.

Eserleri. Ziyad Ebüzzîya kendi kurduğu Tasvir Neşriyat'ın yayımları arasında imzasız olarak çıkardığı *Nasreddin Hoca Fıkraları* (İstanbul 1943); *Mussolini Kimdir? Faşizm Nedir?* (İstanbul 1943); *Rousseau Kimdir? Liberalizm Nedir?* (İstanbul 1943); *Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?* (İstanbul 1944); *Roosvelt Kimdir? New Deal Nedir?* (İstanbul 1944); *Machiavel Kimdir? Makya-velizm Nedir?* (İstanbul 1944); *Bektâşi Fıkraları* (İstanbul 1944); *Karanlıkta Bir Çılgılık* (roman, İstanbul 1945) adlı halk tipi kitapları dışında, büyük babası Ebüzzîyâ Mehmed Tevfik'in yakın tarihimizin en önemli kaynaklarından olan *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı eserini birçok ilâve ve açıklamalarla yayıma hazırlamıştır (I-III, İstanbul 1973-1974). Ahmed Rızâ Bey'in *La Faillité morale de la politique occidentale en orient* (Paris 1922) adlı eserini açıklama ve notlarla *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı* (İstanbul 1982) ismiyle tercüme etmiştir. Bu tercüme *The Moral Bankruptcy of Western Policy Toward the East* (Ankara 1988) adıyla İngilizce'ye çevrilerek Kültür Bakanlığı'na yayımlanmıştır. Ziyad Ebüzzîya'nın kendi imzasını taşıyan tek telif eseri, Sahir Kozikoğlu ile birlikte kaleme aldığı *Galatasaray 1922-1933*

Tarihçesi ve 1933 Yılı Mezunlarının El-li Yılları (İstanbul 1986) adlı kitaptır.

Bunların dışında, 1946-1970 yılları arasında yirmi beş cildi bulan *Ansiklopedik Ebüzzîya Duvar Takvimi*'ni de çıkaran Ziyad Ebüzzîya çeşitli yayın organlarında kendi adıyla veya Z. E., Zahid Turhan, Selim Sabit, M. Kara takma adlarıyla makaleler yazmış, bazı ilmi toplantılara katılarak yakın tarih ve kültür konularında tebliğler sunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

"Ziyad Ebüzzîyâ ile Bir Sohbet" (haz. H. Emin Öztürk — Coşkun Yılmaz), *İslâm*, sy. 116, İstanbul Nisan 1993, s. 48-50; Tahsin Gökmen, "Gözleri Açık Gitti", *Türkiye*, İstanbul 28 Mayıs 1994, s. 8; Kemal Çapraz, "Türk Basınının Üstadı Tarihçi Yazar ve Siyasetçi Ziyad Ebüzzîya'nın Ardından, Yirminci Asrın Şahidi", *a.y.*, 5 Haziran 1994, s. 13; Tamer Korkmaz, "Ziyad Ebüzzîyâ Dolu Dolu Yaşadı", *Zaman*, İstanbul 28 Mayıs 1994, s. 3; M. Zeki Kuşoğlu, "Mevtin Sana Hande Bize Mâtem Oldu", *a.y.*, 28 Mayıs 1994, s. 11; Süleyman Ünal, "Ziyad Ebüzzîyâ", *a.y.*, 28 Mayıs 1994, s. 9; A. Halûk Dursun, "Ziyad Bey Niçin İstanbul Efendisi Olamadı?", *a.y.*, 1 Haziran 1994, s. 3; İsmail Kara, "Bir Kitap Okuma ve Kültür Aşığı Ziyad Bey de Hakk'a Yürüdü", *a.y.*, 20 Haziran 1994, s. 11; Orhan Koloğlu, "Ebüzzîya Ailesinin Son Temsilcisi", *TT*, sy. 127 (1994), s. 5-7; Muhsin Karabay — Mehdi Ergüzel, "Ziyad Ebüzzîya ile Röportaj", *Türk Edebiyatı*, nr. 249, İstanbul 1994, s. 31-35; "Ebüzzîyâ, Ziyad", *TDEA*, II, 421 (maddenin yazımında, Ziyad Ebüzzîya'nın İSAM Kütüphanesi'ne verdiği otobiyografisinden faydalanılmıştır).

MUSTAFA UZUN

EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK

(1849-1913)

Gazeteci, matbaacı,
mütercim ve yeni edebiyatın
yayılp tutunmasında
hizmetleri geçen yayımcı.

İstanbul Sultanahmet'te dünyaya geldi. XIII. yüzyılda Horasan'dan gelip Konya'nın Koçhisar (bugün Ankara'ya bağlı) kasabasına yerleşen ve kasabaya Şereflikoçhisar adını veren Şerefli aşiretinden Atçeken (Esbkeşân) Hacı Hasanoğlu ailesindendir. Babası Maliye Sergi Kalemi memurlarından Hasan Kâmil Efendi'dir. İlk tahsiline Sultanahmet'te Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi'nde başladı. 1857'de babasının ölümü üzerine "peder-mânde" denilen usule göre onun yerine aynı daireye memur olarak alındı. On yedi yaşına kadar Maliye'nin çeşitli kalemlerinde çalıştı, buradan Şûrâ-yı Devlet ikinci sınıf mülkiye mülâzımlığına getirildi (Haziran 1868). Maliye'de iken aynı kalemde

memurluk yapan Abdülhak Hâmid ile beraber Hacı Edhem Paşazâde Kadri Bey'den Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri aldı. Bu arada Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmaniyye tarafından verilen halka açık derslere devam etti. 1864'te *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*'te çalışmaya başlayan Ebüzzîyâ, gazetede bir yazı dolaşısıyla önce Nâmık Kemal, onun vasıtasıyla da Şinâsi ile tanıştı ve *Tasvîr-i Ef-kâr* gazetesine geçti; daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girdi (1866). *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nde kendisinin cemiyete ne zaman girdiğini, kimlerle münasebette bulunduğunu uzun uzadıya anlattığı halde Fevziye Abdullah Tansel, Mayıs 1867'de hükümetin cemiyetin varlığından haberdar olmasıyla birlikte cemiyet mensuplarından bir kısmının Avrupa'ya kaçmaları veya sürgüne gönderilmeleri sırasında Ebüzzîyâ'nın İstanbul'da kalabilmesinin, onun gerçekten cemiyete dahil olup olmadığı hususunda şüphe uyandırdığını kaydetmektedir (İA, IV, 100). Ancak *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ni açıklama ve notlarla yayımlayan Ziyad Ebüzzîya, Tansel'in bu düşüncesini, hareketin içinde bulunan ve eserin tefrika edildiği yıllarda hayatta olan Yeni Osmanlılar'ın adlarını sayarak yazılanlara itiraz etmemelerini delil gösterip reddetmektedir (III, 343-344). M. Kaya Bilgegil de fikir hayatımızda çeşitli yönlerden hususi bir yeri olan Ebüzzîyâ Tefvik'in, bir zaman kendisini Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli üyelerinden biri gibi gösterirken başka bir zaman Avrupa'daki Genç Türkler'i ağır bir dille itham etmekten çekinmediğini ileri sürmektedir (*Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, s. 163).

Yirmi yaşlarında *Terakkî* gazetesinin yazı işleri müdürü olan Ebüzzîyâ böylece gazetecilik hayatına başladı. Gazetenin ilâveleri olarak *Terakkî Muhadderât* adlı ilk kadın dergisiyle *Terakkî Eğ-*

Ebüzzîyâ
Mehmed
Tevfik

lencesi ve *Letâif-i Âsâr* adıyla iki mi-zah dergisi yayımladı. Daha sonra *Ha-kâiku'l-vekâyi'* gazetesinde, *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal* dergilerinde çalıştı. Ebüzziyâ'nın bu sırada kendi adıyla neşrettiği bir kısım yazıları hükümette rahatsızlık uyandırdığından Şûrâ-yı Devlet'teki görevine son verildi (Şubat 1872).

Şinâsi'nin ölümü üzerine Tasvîr-i Efkâr Matbaası satılığa çıkarılmış, aynı günlerde ülkede meşrutiyet fikirlerini yaymak için bir gazete yayımlatmayı düşünen Mustafa Fâzıl Paşa bu matbaayı alarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularına hediye etmişti. Nâmık Kemal ile Menâpirzâde Nûri ve Kayazâde Reşad beylerin haklarından feragat etmeleri üzerine Ebüzziyâ matbaanın sahibi oldu; kısa bir süre sonra Nâmık Kemal'in başmuharrirlik yaptığı *İbret* gazetesi de burada yayımlanmaya başladı (Haziran 1872). Okuyucu kesiminden büyük ilgi gören *İbret*'in tirajının kısa zamanda süratle yükselmesi Mahmud Nedim Paşa hükümetini ürküttü ve gazete henüz 19. sayısında iken dört ay süreyle kapatıldı (Temmuz 1872). Hemen arkasından *İbret*'in sahiplerinden Nûri Bey Ankara mektupçuluğuna, Reşad Bey Bilecik kaymakamlığına gönderildi. Ebüzziyâ da İzmir'de yeni kurulan Muhâkeme-i Kebîre-i Merkeziye başkâtipliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi. Ancak Ebüzziyâ harcırahını almak bahanesiyle hareketini geciktirirken sadâret değişikliği oldu; Mahmud Nedim Paşa'nın yerine getirilen Midhat Paşa'nın sadâreti sırasında İzmir mahkemesi lağvedildiğinden Ebüzziyâ sürgünden kurtuldu. Midhat Paşa *İbret*'in geri kalan cezasını affederken, öte yandan gazetenin temel direği olan Nâmık Kemal'i Gelibolu'ya mutasarrıf tayin etmekle *İbret*'i meflûç bırakmış oldu. Bunun üzerine Ebüzziyâ *Sirâc* adı altında tek başına bir gazete çıkarmak için müracaatta bulunduyorsa da bunun Midhat Paşa tarafından reddedilmesi karşısında *Hadîka* adlı bir ziraat gazetesinin imtiyazını aldı. Midhat Paşa'nın sadâretten azli üzerine bunu siyasî bir gazete halinde yayımlamaya başladı (Kasım 1872). Aynı zamanda Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nda da kitaplar neşretmeye devam ediyordu.

Hükümet, Nâmık Kemal'in de birçok önemli yazısının yayımlandığı *Hadîka*'da neşredilen yazıları aşırı bulup gazeteyi 56. sayısından itibaren iki ay süreyle kapatınca, Ebüzziyâ'nın yayıma devam

edebilmek için *Cüzdan* adıyla çıkardığı dergi daha ilk sayısında hem toplatılıp imha edildi hem de kapatıldı (Şubat 1873). Bu arada Gelibolu mutasarrıflığından azledilen Nâmık Kemal ile Ankara mektupçuluğundan azledilen Nûri Bey İstanbul'a dönmüş ve tekrar *İbret*'te yazmaya başlamışlardı. *Cüzdan*'ın kapatıldığıнын ertesi günü *İbret* de 110. sayısında bir ay süreyle tekrar tatil edildi. Yeni hükümet daha önce *Sirâc* için istenen yayın izni verince Ebüzziyâ bu defa *Sirâc*'ı yayımlamaya başladı (Mart 1873). 1 Nisan 1873'ten itibaren Nâmık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı piyesi Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahneye konmuş, seyirciden gördüğü büyük ilgi üzerine temsil-ler tekrar edilmeye başlanmıştı. Yine aynı günlerde Nâmık Kemal ve piyesi hakkında *İbret*'te sitayişkâr yazılar yayımlanması ve Ebüzziyâ'nın *Sirâc*'da, maşalarını alamadıkları için yürüyüş yapan tersane işçilerini haklı bulan makaleler yazması üzerine, "Yeni Osmanlılar canlanıyor" endişesiyle *Sirâc* ve *İbret* hükümet tarafından tekrar kapatıldı (5 Nisan 1873). Ardından da "muzır neşriyat"ta bulundukları gerekçesiyle Ebüzziyâ ile Ahmed Midhat Efendi Rodos'a, Nâmık Kemal Magosa'ya, Menâpirzâde Nûri ve Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey de Akkâ'ya sürgüne gönderildi (10 Nisan 1873).

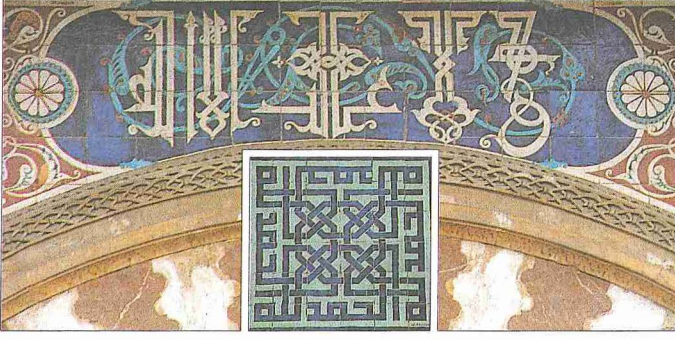
Ahmed Midhat Efendi ile beraber Rodos'ta kale hapsinde tutulan Ebüzziyâ, bir süre sonra adanın mutasarrıfı Mâşuk Paşa'nın yardımıyla kütüphaneye gitme izni aldı. Geçimini sağlayabilmek için de hapisanede hazırladığı yazıları İstanbul'da daha önce matbaasını teslim ettiği Şemseddin Sâmî'ye göndererek kendi matbaasında *Muharrir* adıyla bir dergi yayımlatmaya başladı (Kasım 1875). Bu tarihe kadar yazılarında Mehmed Tevfik imzasını kullanırken, bir mahpus ve sürgünün kendi adıyla yazı yazması yasak olduğundan, bundan sonra büyük oğlu Ziyâ'ya nisbetle Ebüzziyâ takma adını kullanmaya başladı. 31 Mayıs 1876'da ilân edilen genel afla İstanbul'a döndükten sonra gazetelere verdiği ilânlarda (30 Haziran 1876) bundan böyle bu takma adı isim olarak kullanacağını açıkladı. Bu isim daha sonra ailesine soyadı oldu.

Rodos'ta iken, Türk nesrinin geçirdiği gelişmeyi göstermek üzere Batılı tarzda ilk edebiyat antolojisi olan *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi hazırladı. Bu arada Ahmed Midhat Efendi ile beraber, ülkemizde Batı tarzında eğitime başla-

yan ilk okul niteliğindeki Medrese-i Süleymâniyye'yi kurdu (1876). İstanbul'a döndükten sonra II. Abdülhamid'in hazırlattığı Kânûn-ı Esâsî çalışmalarına katıldı; aynı zamanda sarayda kurulması tasarlanan Cem'iyet-i Mütercimîn'e de dahil edildi. Meşrutiyet'in ilânı, Meclis-i Meb'ûsan'ın açılması, 93 Harbi, bunun ardından meclisin tekrar kapatılması ve Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlükten kaldırılmasıyla meşrutiyete bel bağlayan devrin aydınlarının muhalefeti, II. Abdülhamid idaresini bunları çeşitli memuriyetlerle İstanbul'dan uzaklaştırmaya yöneltti. Devrin diğer bir kısım yönetim muhâlifleri gibi Ebüzziyâ da Bosna mektupçusu olarak İstanbul dışına çıkarıldı. Bosna'da vilâyet gazetesinin idaresini ve yayımını üzerine aldı; bu arada *Bosna Vilâyeti Salnâmesi*'nin 13. sayısını çıkardı (1295/1878). Ebüzziyâ'nın buradaki görevi, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından geçici olarak işgaline kadar sürdü. İstanbul'a dönünce yeni bir matbaa kurmaya çalışırken bir yandan da *Salnâme-i Ebüzziyâ* adıyla bir almanak hazırladı (Mart 1879); ancak eser daha matbaada iken gelen bir emirle imha edildi (bugün elde sadece üç nüshası mevcuttur).

Ertesi yıl, 1900'de Konya'ya sürgüne gönderilinceye kadar düzenli olarak yayımladığı salnâmelerin neşrine başladı. Aynı günlerde, Tanzimat devri edebiyatçılarının önemli bir neşir vasıtası olan *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'yı yayım hayatına koydu (Mayıs 1880). Almanya'dan getirttiği yeni makinelerle kurduğu matbaasında kitap yayımlamaya da devam eden Ebüzziyâ, halka okuma alışkanlığı kazandırmak amacıyla Universal Bibliotek neşriyatını örnek olarak Kitâbhâne-i Meşâhîr ve Kitâbhâne-i Ebüzziyâ isimleri altında, içinde kendi eserleriyle Şinâsi ve Nâmık Kemal'in eserlerinin de bulunduğu telif ve tercüme 100'den fazla cep kitabı yayımladı. Bu arada fasiküller halinde *Lugat-ı Ebüzziyâ*'yı neşre başladı (1888).

Israrlı talepleri üzerine II. Abdülhamid tarafından Mekteb-i Sanâyi müdürlüğüne getirilen (Kasım 1891) Ebüzziyâ, aynı zamanda devrinin önde gelen bir küffî hattatı ve arabesk süsleme sanatçısıdır. Yıldız Sarayı'nın salon tezyinatıyla Yıldız Camii'nin tezyinatı ve levhaları da Ebüzziyâ'ya yaptırılmıştı. Ayrıca padişahın kendi eliyle imal ettiği muhtelif ahşap eserlere işlediği "Abdülhamid" amb-lemeleri de onun istifidir. Ancak mektep-

Ebüzziyâ
Tevfik Bey'in
Üsküdar'da
Abdülmecid
Efendi Köşkü
kapısı üzerindeki
çiçekli
küfi hattı ile
Sirkedî'de
Büyük
Postahane'nin
arka cephesindeki
küfi murabbai -
İstanbul

te yenilikçi birtakım faaliyetleri ve ders vermek için Avrupa'dan bazı sanatkâr ustalar getirtmesi üzerine aleyhinde bir jurnal verildi ve okul müdürlüğünden alınarak Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getirildi (Aralık 1892). Burada mümkün olduğu kadar politikadan uzak durmaya çalıştı; *Servet, Ma'lûmat, Hazîne-i Fünûn, İrtikâ, Musavver Fen ve Edeb* gibi dergi ve gazetelerde değişik konularda yazılar yazdı. Buna rağmen 1893-1900 yılları arasında on defa tutuklandı; nihayet verilen jurnaller üzerine oğlu Talha ile beraber Konya'ya sürgüne gönderildi (Nisan 1900). Sekiz yıldan fazla süren bu sürgün hayatı boyunca matbaası mühürlenip kapatıldığından Almanya'dan getirttiği makinelerle deposundaki kitaplar büyük ölçüde zarar gördü. Sürgün yıllarında Konya vilâyet gazetesine imzasız yazılar yazdı, aynı zamanda kurduğu bazı özel tezgâhlarda halı dokumacılığıyla meşgul oldu.

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine çıkarılan genel aflla İstanbul'a döndü (Temmuz 1908). Bu dönemde fiilen politikaya atılarak İttihat ve Terakkî Fırkası'na girdi; seçimlerde Konya vilâyetinden aday oldu ve Antalya sancağından mebus seçildi. Bu arada matbaasını yeniden faaliyete geçirdi, *Mecmûa-i Ebüzziyâ'yı* tekrar yayımlamaya başladı. Kendisi Konya'da iken ölen, Yeni Osmanlılar'ın yakın dostu Fransız gazeteci G. Giampietri'nin *Le Courier d'Orient* adlı gazetesini Fransızca olarak neşretmeyi sürdürdü (Nisan 1909). Bu arada Şinâsi'nin vârislerinden *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin imtiyazını satın alarak bunu *Yeni Tasvîr-i Efkâr* adıyla çıkarmaya başladı (Mayıs 1909). 31 Mart Vak'ası'nı takip eden günlerde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi, Sultan Abdülhamid'in hal'i, İttihat ve Terakkî ile Hürriyet ve İtilâf fırkalarının kıyasıya mücadeleleri sırasında ilân edilen örfî idare günlerinde çıkarmakta olduğu gazete defalarca kapatıldı. Ebüzziyâ her defasında isim değiştirerek ga-

zetesini yayımlamaya devam etti. Zaman zaman tutuklandı, matbaası mühürlen-di ve hapse atıldı. Bâbîâlî Baskını ile iktidara geçen yeni hükûmetçe serbest bırakıldığıнын ertesi günü evine dönerken Kadıköy vapurunda öldü ve Bakırköy Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi (27 Ocak 1913).

Basın yayın, gazete ve matbaa tekniği gibi birçok alanda ülkeye çeşitli yenilikler getiren Ebüzziyâ Tevfik, bir edebî şahsiyet olmaktan ziyade Tanzimat devrinin önemli isimlerini sonraki nesillere tanıtan ansiklopedik bilgiye sahip bir yayımcıdır. Ebüzziyâ zihniyet bakımından, bir milletin ancak gelenek ve göreneklerine, millî ve dinî inançlarına bağlı kalarak ve faydalı her türlü yeniliği benimseyerek gelişebileceğine inanan muhafazakâr bir Osmanlı aydınıdır. Asla yılmayan bir karaktere sahip olan Ebüzziyâ, hayatı boyunca cehaletle ve ülkeye zarar getirebilecek şeylerle mücadele etmiştir. Rodos ve Konya'daki sürgün hayatı, faaliyetlerinden şüphelenen devrin yöneticileri tarafından defalarca göz altına alınması, zaman zaman tutuklanması, matbaasının kapatılması ve hakkında verilen jurnaller onu yıldırma-mış, hayatı boyunca doğru bildiklerini söylemekten çekinmemiştir. Yaşadığı dönemde, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için devrin diğer aydınları gibi Ebüzziyâ da milliyetçilik ve Türkçülük ideolojileri yerine Osmanlılık bağına önem vermiş ve devletin hristiyan dünyası karşısına müslüman unsurların çoğunluğu ile çıkabilmesi için sürekli olarak din birliğine ve Müslümanlık kavramına sarılmıştır. Ancak vatanın bütünlüğü ve selâmetinin esas itibarıyla Türk unsurunun gelişip kuvvetlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmekten de geri kalmamıştır.

Cevrî Kalfa Sıbyan Mektebi'nden başka herhangi bir okula gitmediği halde kuvvetli azmi ve iradesi sayesinde kendi kendine iyi seviyede Arapça, Farsça,

Fransızca, Almanca ve Rumca öğrenmiş, edindiği geniş bilgi ve kültür sonucunda çıkardığı gazete ve dergilerle diğer yayın faaliyetleri devrinde tek başına bir mektep olmuştur.

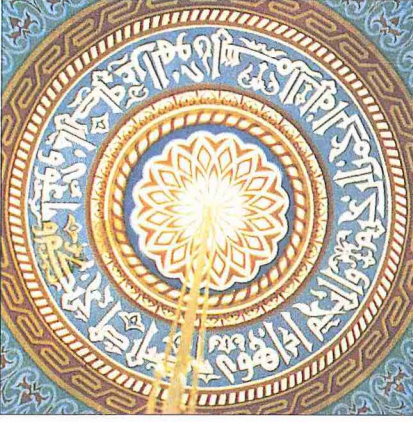
Şiirleri yok denecek kadar az olan Ebüzziyâ'nın asıl faaliyet sahası nesirdir. Kuvvetli bir mantığa dayalı basit ve sade cümlelerle kurulu yazıları bugün de zevkle okunabilmektedir. Daha çok gazeteci hüviyeti ağır basan Ebüzziyâ'nın tiyatro yazarlığı, Nâmık Kemal ve arkadaşları gibi halk kitlelerini hürriyet fikrine ve yenilik düşüncelerine yöneltmek için bir vasıttır. Hâtıra türündeki eser ve makaleleri ise Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en karışık dönemiyle ilgili çeşitli sosyal, edebî ve siyasî olaylara ışık tutabilecek niteliktedir.

Ebüzziyâ Tevfik daha ilk yazılarında, asırlardan beri Türkçe'ye girmiş birtakım Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle mücadele etmiş, devrin diğer yazarlarının müdafaa ettiği sade Türkçe ile güzel makale örnekleri vermiştir. 1869'da ilk defa Arap harflerini değiştirme fikrini ileri süren Leh mühtedisi gazeteci Hayreddin ile tartışmaya girmiş, marifin ilerlemesinin bir sistem ve metot meselesi olduğunu, harfleri değiştirmekle eğitimde gelişme sağlanamayacağını söylemiştir. Böyle bir değişikliğin, yeni nesillerin asırlara dayanan kültür temelleriyle bağlarını koparacağını öne sürerek ileride Türk kültürü için büyük boşluklar doğuracağını savunmuştur (*Terakkî*, nr. 193-195, İstanbul 2-4 Ağustos 1869).

Gerek muhteva gerekse baskı tekniği bakımından türünün önde gelen örneği durumundaki takvimli, Batı'da "almanak" adı verilen ansiklopedik yıllıkları ilk defa Ebüzziyâ yayımlamış ve bu türün ülkede tanınmasında öncülük etmiştir.

On yedi yaşında gazeteciliğe başlayan Ebüzziyâ, Şinâsi ve Nâmık Kemal'le tanıştıktan sonra bilhassa onların etkisiyle ve basın yoluyla giriştiği fikir mücadelesini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine yayın hayatına koyduğu *Yeni Tasvîr-i Efkâr* kısa zamanda Türkiye'nin en ciddi fikir gazetelerinden biri olmuş, gazete ölümünden sonra da çocukları Talha ve Velid Ebüzziyâ'nın elinde uzun yıllar bu durumunu muhafaza etmiştir.

Halkın uyanmasına ve kültür sahibi olmasına vesile teşkil edecek eserler basmak maksadıyla yayımcılığa başlayan Ebüzziyâ, özellikle Şinâsi ve Nâmık Ke-

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik tarafından kûfî hatla yazılan Yıldız Hamidiye Camii'nin kubbesindeki göbek yazısı - İstanbul

mal'in eserlerini basarak bunların düşüncelerinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Türkiye'de Batı tekniğiyle güzel ve temiz baskı yapma işini matbaasında yine o başlatmıştır. Yayımladığı eserlerle, Almanya'da 1889'dan beri düzenlenen milletlerarası sanat baskıları (édition de lux) yarışmalarına katılarak her yıl birkaç eseri dereceye girmiş ve bunlar Internationale Graphische Muster-Austausch adlı yıllıkta alınmıştır. Bu başarısından dolayı kendisine Fransa Devleti tarafından kültür hizmeti liyakat maddesi verilmiştir.

Devrinde kûfî hatta üstat sayılan Ebüzziyâ Tevfik bu yazı ile kendine has bir üslup geliştirmiştir. O dönemdeki resmî ve özel kuruluşlara ait büyük binaların ekserisinde bulunan yazılarının çoğu harf devriminden sonra kazanmıştır. Bugün Arkeoloji Müzesi'nin giriş kapısı üstünde görülen "Müze-i Hümayun" yazısı, Yıldız Camii'nin içinde kubbealtı çemberini çeviren kûfî hatla süre-i Mülk, madalyonlar içindeki aşere-i mübeşşere isimleriyle mihrap üstündeki besmele ona aittir. Türk tarzı arabesk süslemeye de zamanının başarılı bir sanatkarı olan Ebüzziyâ, Yıldız Sarayı'nın Muayede Salonu ile Yıldız Camii'nin içinde ve hünkâr mahfilindeki bir kısım arabesk süslemelere imzasını atmıştır. Ayrıca çini mürekkebiyle yaptığı "eau forte" denilen desenler ve sulu boya çalışmaları özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Eserleri. A) *Salnâme ve Takvimleri*. 1. *Salnâme-i Hadîka* (İstanbul 1290). Türkiye'de çıkarılan ilk almanaktır. 2. *Bosna*

Vilâyeti Salnâmesi (Saraybosna 1295). Tipografi ile basılan ilk il salnâmesidir. 3. *Salnâme-i Ebüzziyâ* (İstanbul 1296). Dağıtılmadan önce el konulup imha edilmiştir. İmha edilmesinin sebebi, muhtevasında yer alan olayların kronolojik listesinde II. Abdülhamid'in sürgüne gönderdiği Süleyman Paşa'nın sürgün tarihinin yer almasıdır. 4. *Salnâme-i Kamerî* (İstanbul 1297). 5. *Rebî-i Ma'rîfet-Salnâme-i Ebüzziyâ* (İstanbul 1297). 2. seneden itibaren *Rebî-i Ma'rîfet-Takvîm-i Ebüzziyâ* (II-VIII, İstanbul 1299-1305), 9. seneden itibaren *Nevsâl-i Ma'rîfet-Takvîm-i Ebüzziyâ* (IX-XI, İstanbul 1306, 1308, 1310), 12. seneden itibaren *Takvîm-i Ebüzziyâ* (XII-XIV, İstanbul 1311, 1315, 1316) adıyla yayımlanmıştır. VI. cildi (İstanbul 1303), Türkiye'de çin-kografi usulüyle resimlendirilmiş ilk eserdir. Çeşitli aralıklarla on dört yıl yayımlanan bu takvim, Ebüzziyâ'nın Nisan 1900'de Konya'ya sürgüne gönderilmesiyle durmuş, sürgünden döndükten sonra ise bu yayını devam ettirmemiştir. Resimli, her biri ortalama 180-200 sayfa hacmindeki bu takvim - yıllıklarda, bir takvimde bulunması gereken bilgilerden başka bir yıl içinde meydana gelen önemli olaylarla o yıl içinde vefat eden siyaset, sanat ve kültür dünyasının tanınmış şahsiyetleri hakkında haberlere, Avrupa ve Amerika'daki sanat, kültür ve yayın faaliyetlerini tanıtıcı yazılara da yer verilmiştir. Ayrıca tanınmış bir kısım yerli ve yabancı şair ve yazarlardan örnek parçalar, "Ma'lûmât-ı Mütenevvia" başlığı altında değişik konularda bilgiler ve son kısımda da Matbaa-i Ebüzziyâ tarafından neşredilen kitaplar hakkında tanıtıcı kısa bilgiler yer almaktadır. *Ebüzziyâ Takvimi*, 1943 yılında duvar takvimi şeklinde Velid Ebüzziyâ tarafından çıkarılmaya başlanmış ve üç yıl devam etmiştir. Onun 1945'te vefatından sonra yeğeni Ziyad Ebüzziyâ aynı takvimi yirmi altı yıl (1945-1970) çıkarmıştır. 6. *Takvîm-i Rebî'-Zamîme-i Rebî-i Ma'rîfet* (İstanbul 1302). 7. *Rusya Müslümanları'na Mahsus Takvîm-i Ebüzziyâ* (İstanbul 1303). 8. *İmsâkiyye-i Nevîn* (İstanbul 1309). 9. *Takvîm-i Nisâ* (İstanbul 1317). Türkiye'de kadınlar için çıkarılan ilk takvimdir.

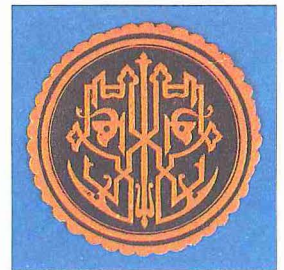
B) *Değişik Konulardaki Telif Eserleri*. 1. *Millet-i İsrâiliyye* (İstanbul 1305). 2. *Ma-kâme-i Tevkîfiyye* (İstanbul 1311). On iki nüsha basılan bu eser bir hâtıratır. 3. *Ne Edât-ı Nefî Hakkında Tetebbuât* (İstanbul 1324). 4. *Yeni Osmanlılar Tâ-*

rihi. İlk defa 1909-1910'da *Yeni Tasvîr-i Ef-kâr*'da tefrika şeklinde neşredilen eser, yıllar sonra notlar ve açıklamalarla birlikte Latin harfleriyle üç cilt halinde Ziyad Ebüzziyâ tarafından yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 1973-1974). 5. *Lu-gat-ı Ebüzziyâ* (İstanbul 1306). İki cilt halindeki eser "öd" (عود) kelimesinde kalmıştır. Ebüzziyâ Konya'ya sürgüne gönderildikten sonra matbaası talan edildiğinden forma halinde satışa çıkarılan lüğatin matbaada bulunan formları da diğer eserlerle beraber yok edilmiştir.

C) *Piyesleri*. 1. *Ecel-i Kazâ* (İstanbul 1288). Altı perdelik bir dram olan eser, 29 Kasım 1872'de Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda saray dışında Türk seyircisine oynanan ilk telif piyesidir. Hâsılâtı tiyatro sanatçılarına verilen ilk oyun da budur. Türk edebiyatında tenkit edilen ilk telif piyes de yine *Ecel-i Kazâ*'dır (*Diyojen*, nr. 167, İstanbul 5 Kânunuevvel 1872). 2. *Habîbe yahut Semahât-ı Aşk* (İstanbul 1291). Dört perdelik bir dram olup Victor Hugo'nun *Anjélo ou le tyran de Padou* adlı eserinden adaptedir. Ebüzziyâ bu eseri Rodos'ta sürgünde iken yazmıştır. Hugo'nun eserinin genel çerçevesi korunmakla beraber piyes tamamen siyasî maksatla kaleme alınmış ve istibdatla itham edilen Abdülaziz'e öldürülmesini gerektirecek kadar büyük hücumlarda bulunulmuştur. Önce önsöz çıkarılarak yayımlanmasına izin verilen eser Abdülaziz'in hal'inden sonra önsözle birlikte basılmıştır.

D) *Biyografileri*. *Gutenberg ve İhtirâ-ı Fenn-i Tab'* (İstanbul 1299); *İbn Sînâ* (İstanbul 1299); *Galile* (İstanbul 1299); *Napolyon* (İstanbul 1299); *Diyojen* (İstanbul 1299); *Benjamin Franklin* (İstanbul 1299); *Büfon* (İstanbul 1299); *Hasan b. Sabbâh* (İstanbul 1300); *Ezop* (İstanbul 1300); *Yahyâ b. Hâlid Bermek* (İstanbul 1300); *Hârûn er-Reşîd* (İstanbul 1300); *Jan Jak Russo* (İstanbul 1303); *Nâmuk Kemal* (İstanbul 1304); *Nikola Şamior* (İstanbul 1305); *Sürûri-i Müverrih* (İstanbul 1305); *İmparator Vilhelm* (İstanbul 1305); *Nefî* (İstanbul 1305); *Kemal*

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in kûfî hatla yazdığı müsennâ Ebüzziyâ markası (Z. Ebüzziyâ arşivi)

(İstanbul 1306); *Kemal Bey'in Tercüme-i Hâli* (İstanbul 1326).

E) *Tercüme Eserleri. Tarîk-i Refâh, Franken'in Servet Hakkındaki Nesâ-yihî* (Saraybosna 1295); *Üç Yüzlü Bir Karî* (İstanbul 1294, Charles Paul de Kock'tan Ahmed Midhat'la beraber).

F) *Derlemeleri. Reşid Paşa Merhumun Bazı Âsâr-ı Siyâsiyyesi* (İstanbul 1289); *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul 1296); *Cümel-i Müntehabe-i Kemâl* (İstanbul 1299); *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkîf Paşa* (İstanbul 1301); *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (Şinâsi'nin eserine 1764 atasözü ilâvesiyle, İstanbul 1302); *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Siyâsiyat-Şinâsi, Kemal* (İstanbul 1303); *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinâsi* (İstanbul 1303); *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal* (İstanbul 1304); *Tazarruât-ı Sinân Paşa* (İstanbul 1309); *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makâlât-Kemal* (İstanbul 1311); *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makâlât-Şinâsi* (İstanbul 1311).

Sahibi Olarak Çıkarıldığı Gazeteler. 1. *İbret* (Nâmîk Kemal, Kayazâde Reşad, Menâpirzâde Nûri ile ortak, 7 Rebîülâhîr 1289 - 3 Cemâziyelâhîr 1289). Gazete kapatılıp ortakları çeşitli memuriyetlerle İstanbul dışına gönderildiğinden ancak on dokuz sayı çıkarılabilmektedir. 2. *Hadîka* (8 Ramazan 1289 - 8 Safer 1290). Elli dokuz sayı yayımlanmıştır. 3. *Sîrâc* (16 Muharrem 1290 - 11 Safer 1290). Ebüzzîyâ'nın Rodos'a sürülmesine kadar on yedi sayı çıkarılmıştır. 4. *Le Courier d'Orient* (Nisan 1909, Giampietri'nin veresiyle ortak). Fransızca olarak yayımlanan gazetenin bugün elde hiçbir nüshası yoktur. 5. *Yeni Tasvîr-i Efkâr* (31 Mayıs 1909 - 10 Mayıs 1910). 349 sayı yayımlanmıştır. Gazete örfî idare tarafından kapatıldıkça kısa sürelerle *Tasvîr-i Efkâr, Hak*, yine *Tasvîr-i Efkâr, İntihâb-ı Efkâr*, yine *Tasvîr-i Efkâr*, yine *İntihâb-ı Efkâr, Tefsîr-i Efkâr*, tekrar *Tasvîr-i Efkâr* adlarıyla yayımına devam etmiş, Ebüzzîyâ bu gazeteleri oğulları Talha ve Velid ile beraber Mayıs 1910 - 27 Ocak 1913 tarihleri arasında 649 sayı çıkarabilmiştir.

Sahibi Olarak Çıkarıldığı Dergiler. *Cüzdan* (İstanbul 7 Zilhicce 1289, Türk basın hayatında toplatılan ilk dergidir); *Muharîr* (İstanbul Muharrem 1293 - Safer 1295, sekiz sayı); *Mecmûa-i Ebüzzîyâ* (İstanbul 1 Ramazan 1297 - 2 Ramazan 1330, 159 sayı, on beş cilt).

Müdür Olarak Çalıştığı Gazeteler. *Terakkî* (1287 h.-1870; bu gazetenin ilâve-

leri olarak çıkan *Terakkî Eğlencesi* ve *Le-tâif-i Âsâr* adlı iki mizah dergisi ile *Terakkî Muhadderât* adlı kadın dergisi aynı zamanda Türkiye'de yayımlanan ilk mizah ve kadın dergileridir); *Bosna* (vilâyet gazetesi, 1295 h.-1878).

Ebüzzîyâ ayrıca *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis, Tasvîr-i Efkâr* (Şinâsi'nin çıkardığı), *Hakâiku'l-vekâyi'*, *Diyojen, Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* gazetelerinde çalışmış; *Ceride-i Askeriyye, İrtikâ, Ma'lûmat, Musavver Fen* ve *Edeb, Konya* (vilâyet gazetesi) ve *Asker* gibi gazetelerde de makaleler yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, nr. 184, s. 146; Ebüzzîyâ Tefrik, *Makâme-i Tevkiyye*, İstanbul 1894, s. 1-14; a.mlf., *Yeni Osmanlılar Tarihi* (haz. Ziyad Ebüzzîyâ), İstanbul 1973-74, I-III, tür.yer.; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 109; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1985, bk. İndeks; M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum 1970, bk. İndeks; a.mlf., "Ebüzzîyâ Tefrik Bey'in İkinci Sultân Abdülhamîd'e Arzaları", *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Erzurum 1980, s. 163-245; Nâmîk Kemal'in *Mektupları* (haz. Ömer Faruk Akün), İstanbul 1972, tür.yer.; Adnan Akgün, *Ebüzzîyâ Tefrik'in Mecmua-i Ebüzzîyâ'daki Hatıraları* (yüksek lisans tezi, 1987), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Âlim Gür, *Ebüzzîyâ Tefrik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları* (doktora tezi, 1990), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Rekin Ertem, *Elifbeden Alfabe*, İstanbul 1991, s. 111-116; *Terakkî*, nr. 193-195, İstanbul 2-4 Ağustos 1869; *Diyojen*, nr. 167, İstanbul 5 Kânunuevvel 1872; Mustafa Nihat Özön, "Ebüzzîyâ Tefrik", *Kalem*, I/3, İstanbul 1938, s. 105-109; I/4, s. 164-168; İhsan Sungu, "Ebüzzîyâ Tefrik", AA, V, 266-269; Fevziye Abdullah Tansel, "Ebüzzîyâ Tefrik", İA, IV, 100-103; R. Ekrem Koçu, "Ebüzzîyâ Mehmed Tefrik Bey", İst.A, IX, 4875-4881; Ziyad Ebüzzîyâ, "Ebüzzîyâ, Mehmed Tefrik", *TDEA*, II, 418-420.

ZİYAD EBÜZZİYÂ

EBVÂ

(الْبَوَا)

Hiz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabrinin bulunduğu yer.

Mekke - Medine yolu üzerinde Medine'ye daha yakın bir yer olup Bedir'den sonra Sukyâ ile Cuhfe arasında, Medine'ye yaklaşık 190 km. uzaklıktadır. Bu bölgede Damre ve Eslem kabileleri yaşıyordu. Bugün Râbiğ kasabasına bağlı bir köy olan Ebvâ, Âmine'nin kabrinin bulunduğu yer olması sebebiyle İslâm kaynaklarında çokça zikredilmiştir. Hz.

Muhammed altı yaşlarında iken Âmine, onun doğumundan önce vefat eden babasının Medine'de bulunan kabrini ve dedesi Abdülmuttalib'in annesi dolayısıyla ailenin dayıları sayılan Neccâr oğullarını ziyaret etmek üzere oğlu ve cariyesi Ümmü Eymen ile birlikte Medine'ye gitti. Medine'de bir ay kaldıktan sonra Mekke'ye dönerken Ebvâ'da vefat etti ve oraya defnedildi. Hz. Muhammed'in dadısı Ümmü Eymen Mekke'ye getirdiği Muhammed'i dedesi Abdülmuttalib'e teslim etti. Bazı rivayetlerde Abdülmuttalib'in de bu yolculuk sırasında onlarla birlikte olduğu kaydedilir.

Bugün Ebvâ'ya birkaç kilometre mesafede Ümmünnebi denilen mevkide olup bölge halkı tarafından Âmine'ye nisbet edilen kabrin etrafı basit şekilde taş yığınıyla çevrilmiştir. Kabrin üzerinde daha önce mevcut olduğu bilinen yapı ise son zamanlarda yıktırılmıştır.

Hiz. Peygamber'in Kureyşli müşriklere karşı düzenlediği ilk gazve, hicretin 2. yılı Safer ayında (Ağustos 623) gerçekleştirilen ve yörede bulunan Veddan köyüne izâfetle Veddan Gazvesi diye de anılan Ebvâ Gazvesi'dir (Buhârî, "Meğâzî", 1). Muhacirlerden oluşan yetmiş kişilik bir grupla Medine'den Ebvâ'ya kadar gelen Hz. Peygamber Kureyşlilerle karşılaşmadığından herhangi bir savaş olmamıştır. Bu gazve sırasında Resûl-i Ekrem Benî Damre kabilesiyle, birbirlerine saldırmamaları ve onların müslümanların düşmanlarıyla iş birliği yapmamaları konusunda bir antlaşma yapmıştır (Hamîdullah, s. 266-267).

Hicretin 3. (625) yılında bazı Kureyşliler Uhud Gazvesi için Mekke'den Medine'ye giderken Ebvâ'da konakladıklarında, Bedir'de katledilen yakınlarının intikamını almaya teşvik için, orduya katılan kadınların Hz. Peygamber'in eline düşmesi halinde kullanılmak üzere

Âmine'nin Ebvâ köyü yakınlarında bulunan kabri - Suudi Arabistan

